

De beste krant van Europa

De beste krant van Europa

Johan Luzac (1746-1807) en de Gazette de Leyde

Peter van Dijk

Met dank aan de besturen van de J.E. Jurriaanse Stichting, de Gravin van Bylandt Stichting en het dr. Hendrik Mullerfonds voor hun financiële steun ten bate van de uitgave van deze publicatie.

J.E. Jurriaanse Stichting

Omslagillustratie: bewerking van *Kranten lezende man*, maker onbekend,

ca. 1825-ca. 1850, Rijksmuseum

Ontwerp omslag: Sander Pinkse Boekproductie

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6372 680 1

e-ISBN 978 90 4854 368 7 (ePub)

NUR 730 | 740

Uitgeverij AUP is een imprint van Amsterdam University Press.

© P. van Dijk / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2018

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Voor Marlies, Maite en Pepijn

Inhoud

Verantwoording	9
1. Introductie van een nieuwe tijd	13
2. Wording van de <i>Gazette de Leyde</i>	33
3. Moderne journalistiek	51
4. Opkomst van burgerij en publieke opinie	77
5. Vriend van Amerika	99
6. De patriot Johan Luzac	119
7. Oogstjaar	139
8. De <i>Gazette</i> en de Franse Revolutie	167
9. De vijand: zwager Fijnje	183
10. Eerherstel	207
Genealogie familie Luzac	223
Noten	225
Literatuurlijst	233

Verantwoording

Een van de mooiere opdrachten in mijn loopbaan als journalist was het correspondentschap in Parijs voor *NRC Handelsblad*. Ik kreeg de kans om mijn kennis van het land, de cultuur en de taal te verbreden en te verdiepen. Zoals velen die enige tijd ondergedompeld zijn geweest in een andere cultuur, bleef ik nauw verbonden met het land. In 2010 schreef ik het boek *Madame Sabatier, haar vrienden, minnaars*, waarin ik geprobeerd heb de veranderingen in de negentiende eeuw die losgemaakt waren door de Franse revolutie, te begrijpen en te beschrijven. Na dit boek ontstond de behoefte om meer zicht te krijgen op de tijd vóór de Franse revolutie, dat wil zeggen, de achttiende eeuw. Bovendien wilde ik graag een bijdrage leveren aan de kennis van mijn vak, de journalistiek. Na het lezen van verschillende boeken over de Nederlandse persgeschiedenis constateerde ik dat over kranten ná de afschaffing van het dagbladzegel (belasting) in 1869 in ruime mate geschreven is, maar dat de periode ervóór nauwelijks verkend werd. Verder is het opvallend dat de allerbelangrijkste krant in de achttiende eeuw, de *Gazette de Leyde*, er karig vanaf komt. Slechts één gedegen boek, van de Amerikaanse hoogleraar Jeremy D. Popkin, heeft de *Gazette* als onderwerp.

In Nederland heeft alleen de negentiende-eeuwse pershistoricus W.P. Sautijn Kluit in 1870 een wat schematische studie over deze krant gepubliceerd.

De *Gazette* werd in Leiden gemaakt en in het Frans geschreven, de 'lingua franca' van het toenmalige Europa. De *Gazette* vervulde in de achttiende eeuw de functie die de *International Herald Tribune* (tegenwoordig *International New York Times*) in de vorige eeuw had: een kwaliteitskrant, wereldwijd verspreid, die zakenmensen, politici, intellectuelen en andere liefhebbers op de hoogte brengt van het wereldnieuws en analyses ervan. Gezaghebbende journalistiek van hoog niveau die een garantie impliceert tegen *fake news*. Dit boek verkent het ontstaan van de kwaliteitsjournalistiek en persvrijheid in Nederland en Europa en

de voortdurende gevechten van de journalistieke eigenaren van dit blad, twee generaties van de familie Luzac (dezelfde familie als van de gelijknamige school), met de diplomaten en potentaten van die tijd. Censuur was de regel in feodaal Europa en in Nederland een uitzondering. Ondanks hun afschuw van het vrije woord werd de *Gazette* gespeld door koningen, adel, sultans, tirannen, prelaten en pastoors, officieren, diplomaten en ministers. En uiteraard door hun tegenstanders. Abonnementen werden ingebonden bewaard als naslagwerken van de actualiteit. Bijna driekwart eeuw lang, tussen 1730 en 1800, bepaalde de *Gazette de Leyde* de nieuwsvoorziening in binnen- en buitenland.

De belangrijkste bron voor kennis over de familie Luzac en haar krant is het archief van prof. dr. Johan Luzac, gedurende een kwart eeuw de beroemdste hoofdredacteur van de krant. Het archief wordt bewaard op de afdeling Bijzondere collecties van de Universiteit van Leiden. De bijna veertig overvolle Luzac-mappen mogen alleen met handschoenen aan ingezien worden. In de mappen zit ook de correspondentie van Johan Luzac. Als ik citeer uit deze correspondentie, en dat doe ik vaak, heb ik slechts een enkele keer de vindplaats aangegeven. De lezer zou anders urenlang worden van de noten. De beste manier om de verschillende vindplaatsen in het archief te traceren is gebruik te maken van M. Lulofs, *Inventaris van het familiearchief Van Heukelom*, waartoe ook de archieven van de familie Luzac en de *Gazette de Leyde* behoren, of van de collectie-beschrijving van dr. André Bouwman uit 2006. Beide handleidingen kunnen in de Universiteitsbibliotheek van Leiden geleend worden.

Verder heb ik uiteraard geprobeerd zo getrouw, maar voor de leesbaarheid ook zo weinig mogelijk te verwijzen naar mijn bronnen. Het is denkbaar dat niet iedere lezer deze oplossing bevalt, maar het zij zo, want dit boek is niet bedoeld als wetenschappelijk werk. Ik heb het Nationaal Archief in Den Haag geraadpleegd voor onder meer de correspondentie van Kees de Gijzelaar, een vriend van Luzac, voor de plakboeken *Contre Luzac* van P.A. Dumont-Pigalle en de notulen van het Bataafse Uitvoerend Bewind. In het Haags Gemeente Archief heb ik naar de Haagse

sporen van Johan Luzac en zijn schoonfamilie gezocht. In het Regionaal Archief van Leiden vond ik de juridische aktes van de familie Luzac en relevante informatie over de geschiedenis van Leiden en zijn families. Een veertigtal jaargangen van de *Gazette* kunnen online gelezen worden (www.gazettes18e.fr). Vrijwel alle jaargangen zijn te raadplegen in de Koninklijke bibliotheek in Den Haag. In Frankrijk heb ik Bergerac, de oorsprong van de familie Luzac, en Watten en Duinkerken, de asielpaatsen van de patriottische ballingen, bezocht.

Ik ben dr. Rietje van Vliet, auteur van de mooie biografie van Elie Luzac, filosoof en uitgever in Leiden, neef van Johan, dankbaar dat zij de eerste versie uitgebreid van commentaar heeft voorzien. Ik dank mijn vrienden en kennissen die het boek kritisch gelezen hebben voor hun opmerkingen. De besturen van de J.E. Jurriaanse Stichting, de Gravin van Bylandt Stichting en van het dr. Hendrik Mullerfonds ben ik erkentelijk voor hun financiële steun bij het publiceren van dit manuscript.

Mijn uitgever, met name Inge van der Bijl, Chantal Nicolaes en Sarah de Waard, dank ik voor de enthousiaste ontvangst en begeleiding van dit boek. Inge had onmiddellijk oog voor de unieke plaats van de *Gazette de Leyde* in de Nederlandse persgeschiedenis en het belang van deze krant voor de revolutionaire ontwikkelingen in het Europa van de achttiende eeuw. Chantal en Sarah hebben de tekst toegewijd en nauwgezet tot in de kleinste details verzorgd.

Ten slotte heb ik deze studie opgedragen aan mijn meest kritische, maar ook mijn meest liefdevolle lezers: mijn vrouw en twee kinderen.

Peter van Dijk

1.   **Introductie van een nieuwe tijd**

Over de Scheveningse weg in Den Haag reden in de late middag van zondag 18 januari 1795 achttien koetsen en platte wagens geladen met bezittingen van stadhouder prins Willem V en zijn vrouw naar het strand. Porselein, schilderijen, zilver, kunstvoorwerpen, 8500 gulden contant geld en kisten met goud. In zee lag het vissersschip 'Johanna Hoogenraad' te wachten op het konvooi met de prins en zijn twee zonen. Zijn vrouw Wilhelmina van Pruisen, zijn dochter en kleinzoon waren al drie dagen eerder naar Engeland weggevaaren. De gezette prins liep met zijn twee zonen de laatste meters over het strand naar de sloepen die hen naar het vissersschip zouden brengen. Het was weer eens een strenge winter, het vroom die middag vijf graden. Ondanks de kou vergezelden duizenden oranje-aanhangers hen. Voor het vallen van de duisternis vertrok de laatste stadhouder naar Londen, waar hij korte tijd verbleef in het Londense Kew Palace, ook wel vanwege de gevel Dutch House genoemd, om daarna zijn definitieve ballingsoord Paleis Hampton Court te betrekken. Nooit meer zou hij voet aan Nederlandse wal zetten.

Enkele uren na de afvaart van de prins marcheerden Franse troepen, die het zuiden van Nederland hadden veroverd op de geallieerde Britse, Duitse en Republikeinse legers, Den Haag binnen. In Leiden, per trekschuit op drie uur afstand van Den Haag, reageerden de goed georganiseerde patriotten, vijanden van de vertrokken prins en bewonderaars van de Franse Revolutie, alert op deze historische gebeurtenissen. Duizend gewapende patriotten trokken nog diezelfde zondagavond, onder leiding van commandant Del Court, langs de huizen van de leden van de plaatselijke schutterij die van oranje-sympathieën verdacht werden om hen te ontwapenen.

Andere patriotten probeerden die nacht met takkenbossen en turf de bevroren grond voor het stadhuis te ontdooien. Er moest hoe dan ook een vrijheidsboom geplant worden. Dat lukte pas de volgende dag.

Overal in de Republiek werden na het vertrek van de stadhouder en het uitroepen van de Bataafse Republiek vrijheidsbomen geplaatst in de koude wintergrond of in grote potten op geïmproviseerde constructies van palen. Met linten, vlaggen, vaandels, bloemen en lichtjes werden de bomen versierd. De patriotten dansten er ondanks de vrieskou vrolijk omheen, begeleid door klokkenspielen en orkestjes. Feestgedichten werden voorgelezen, de leiders hielden toespraken en binnentrekkende Franse soldaten kregen een zoen van broederschap. Een nieuwe tijd van vrijheid en fatsoenlijk bestuur leek aangebroken.

De politieke omwenteling had de sympathie van Johan Luzac, de hoofdredacteur van de *Nouvelles Extraordinaires de Divers Endroits*, de kwaliteitskrant die in heel Europa gelezen werd en aangeduid als de *Gazette de Leyde*. In zijn krant schreef hij:

Zeven jaar geleden schreven we hier (naar aanleiding van het uitbreken van de Franse Revolutie) dat iedere revolutie die met geweld uitgevoerd wordt en gehandhaafd met dwang en wraak, het zaad van zijn eigen ondergang zaait. We durven te voorspellen dat de revolutie die zich in onze republiek heeft voltrokken het langer zal volhouden als zij de principes huldigt die de laatste jaren de gids van haar partij waren.¹

Al drie dagen later stelde hij vast: 'Nooit heeft een revolutie zich ordelijker en geregelder voltrokken, in een volslagen en algemene rust, dan in de steden van Holland van dit moment.' Dat was een beetje te vroeg geschreven.

De komst van de eerste Franse huzaren in Leiden, een vijftigtal, op woensdag 21 januari, bezorgde hem een hoop kopzorgen. Johan Luzac was een drukbezet man, hij bekleedde dat jaar van de omwenteling de functie van *rector magnificus*. Daarnaast was hij hoogleraar Griekse en Vaderlandse Geschiedenis aan de Universiteit van Leiden en moest hij ook twee keer per week een krant volschrijven en redigeren. De academische gemeenschap in Leiden stond op zichzelf, een eiland dat afgeschermd was van de bemoeizucht van de burgermaatschappij. Zij had haar

eigen wetten en rechtspraak, de hoogleraren genoten allerlei privileges in de stad waaronder belastingvoordelen. Ze konden bijvoorbeeld, evenals de studenten overigens, wijn, bier, koffie en thee tot bepaalde hoeveelheden belastingvrij kopen. Zonder rust en studie geen goed onderwijs, noteert Willem Otterspeer ironisch, biograaf van de Leidse Universiteit en van W.F. Hermans.²

Luzac had in zijn termijn als rector (1794-1795) de bevoorrechte positie van de universiteit en haar leden herhaaldelijk moeten verdedigen. Ditmaal werd hem door de kersverse zelfbenoemde patriottische oorlogsraad opgedragen te zorgen voor inkwartiering van de huzaren bij de professoren thuis. En ook bij hemzelf. Dat was schrikken.

Hij zegde het bestuur toe het verzoek voor te leggen aan de senaat, wetende dat inkwartiering een schending inhield van de privileges van de hoogleraren. Maar hij besepte ook dat een nieuwe orde was ingetreden, waarover hij flink klaagde in zijn correspondentie:

Betaling van de universiteitsgelden voor het kwartaal is nog niet binnen. Deze achterstand grieft niet alleen professoren, maar zoveel anderen die van hun geringe inkomsten moeten bestaan. Ik weet dat het bij de Heer Ontfanger ligt, maar het is nog niet opgehaald. En we hebben al nauwelijks verwarming in de winter.

Luzac had financieel gesproken weinig reden tot klagen. Dankzij het gedeelde eigendom van de krant, samen met zijn broer Etienne, was hij een gefortuneerd burger. Maar in die tumultueuze maand januari was zijn gezondheid niet best en Johan had geregeld last van sombere buien. In de senaat, het inspraakorgaan van de Leidse hoogleraren, brak inderdaad groot tumult uit tegen de verplichte inkwartiering. Luzac kreeg de opdracht het curatorium, het bestuur van de universiteit, ervan te overtuigen dat het verzoek niet bijdroeg aan rust en orde op de universiteit.

Het curatorium reageerde prompt met een slim compromis: men mocht voor eigen rekening een officier in een herberg onderbrengen. Sommige hoogleraren deden dat, maar andere bleven dwarsliggen.

Niet alleen de officieren moesten aan een slaappleats geholpen worden, ook de 3000 Franse soldaten en de doorgaans in lompen gehulde avonturiers die achter het leger aantrokken, moesten onderdak, warme kleren en voedsel krijgen. Een ophaalactie met enige dwang onder de Leidse burgers bracht 4630 hemden op. Het Oudemannenhuis, het Weeshuis en de Lakenhal werden ontruimd als slaapzalen voor de buitenlandse troepen. Van orde was in Leiden opeens geen sprake meer. Op straat heerste chaos. De Franse soldaten mochten volgens een chroniqueur doen waar ze zin in hadden, en wat dat was valt niet moeilijk te raden. 'Het Fransche volk was als vuur op de meiden en weer anderen op de jongens, de Fransen pleegden de sodomietierij publiek op straat, dat werd niet bestraft.'³ Vervolgens sommeerde het revolutionaire stadsbestuur Luzac om ook nog eens het Academiegebouw te ontruimen. Er moest oorlogsbuit, veroverd op de Engelsen, opgeslagen worden. Luzac protesteerde opnieuw, want er zou binnenkort een oratie gehouden worden. En zijn eigen afscheidsrede stond gepland voor 21 februari in de grote kerkzaal van dit Academiegebouw. De senaat protesteerde mee.

Op 5 februari had het Leidse stadsbestuur genoeg van het voortdurende verzet en per plakkaat werden alle vrijdommen van de hoogleraren afgeschaft. Johan Luzac, die behalve klassieke talen ook rechten had gestudeerd en nog altijd een advocatenpraktijk uitoefende, wist dat je je recht altijd hogerop moest zoeken. Hij stuurde meteen een brief naar de regering in Den Haag en vroeg om een aantal zaken goed te regelen. De voorlopige bestuurders in Den Haag antwoordden snel. Alles bleef voorlopig bij het oude, behalve de vrijdommen: geen privileges meer voor hoogleraren, maar als compensatie kregen ze 250 gulden per jaar meer, boven op hun traktement. Toch nog een kleine overwinning voor de advocaat Luzac.